

1071 MALAZGİRT SAVAŞINA KADAR BİZANS'IN ASKERİ VE SİYASİ DURUMU

Işın Demirkent

Roma imparatorluğu, bütün doğu Akdeniz ülkelerine ve Anadolu'nun İran hâkimiyet bölgesi dışında kalan, büyük kısmına sahipti. Ancak Hunların batıya yürüyüşü ile ortaya çıkan kavimler göçü neticesinde, devlet bütünlüğünü yitirmiş ve ikiye ayrılan devletin batı kısmı, barbar germen kavimlerinin korkunç darbeleri altında yıkılıp gitmişti. Doğu kısmı ise, Roma'nın unutulmaz geleneği olan cihanşümul devlet olmak idesini, her ne kadar 1453'de Fatih'in orduları önünde tarih sayfalarına intikal edinceye dek temsil etmeye çalışmış ise de, bu Romalı olmak hususiyetini ancak 7. yüzyılın başlarına kadar koruyabilmişti¹. Son devir Bizans tarihçilerinden Georg Ostrogorsky'nin, «Roma devlet geleneğinin grek kültürü ve hıristiyanlık inancı ile teşkil ettiği sentez»² den ibaret saydığı Doğu Roma imparatorluğu, elinde tutmuş olan Adriyatik'in doğusundaki devlet toprakları yanında Anadolu, Suriye ve Mısır'ın özelliklerini büyük bir hızla benimsemek suretiyle bütün yapısını kökten değiştirmiş ve bir doğu devleti halini almıştır. Öte yandan Doğu Roma imparatorluğunun bu bünye değişikliğinde etkisi olabilecek Avrupa'

1 Roma'nın cihanşümul devlet düşüncesinin Bizans'da devamı sorunu çok incelenmiş ve kabul olunmuş bir keyfiyettir. Bu hususta son olarak Krş. Rubin, B., *Das Zeitalter Justinianus*, I, Berlin 1960, s. 122 vdd. ve Ostrogorsky, G., *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963, passim (bu eserin türkçe çevirisinin basımı tamamlanmak üzeredir; İşitan, F., *Bizans Devleti Tarihi*, T.T.K. yayınlarından. Bu makalemizde basılmış olan metin kısmından faydalanılmıştır); Levçenko, *Bizans*, terc. Berktaş, E., İstanbul 1979, s. 75.

2 Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 25.

daki arazisi, yani Balkanlar, kavimler göçünün buralara kadar uzatıldığı barbar islâv dalgaları ile etnik çehresini daha 4. yüzyıl dan beri değiştirmişti³. Böylece islâv kabileleri ile Avarların Balkan yarımadasına yerleşmeleri, Doğu Roma devletinin batı ile bağlantısını tamamiyle denilebilecek bir ölçüde kesmiş bulunuyordu.

7. yüzyıl başında, daha sonraki asırlarda son büyük Roma imparatoru olarak hatırlanan Herakleios (610-641), İstanbul'da iktidarı eline aldığı sırada imparatorluğun bir zamanki bütünü ile ihyası için sarfedilen son büyük gayret, yani Iustinianus'un restorasyon hareketi⁴, çoktan geride kalmış bulunuyordu. Ancak devlet, kendisine hiç bir fayda sağlamamış olan bu çabanın hâlâ yorgunluğu içinde idi. Bu uğurda doğunun imkânları, kudret kaynakları insafsız ve hesapsızca harcanmış, tüketilmişti. Roma lejyonlarının kılıç şakırtılarının Britanya adalarından Fizan çöllerine, Septe boğazından Fırat kıyılarına kadar aksettiği, medeni dünya hazinelerinin oluk oluk devlet kasasına aktığı devirler artık hayallerde yaşıyordu. Herakleios, Roma tarihinin en güç ve karanlık devresinde görev başına gelmişti: Avarlar, önlere ve yanlarında sürdükleri yeni islâv kabileleri ile Balkanları hemen bütünüyle devletten koparmışlar, bir taraftan Selânik'i, öte yandan da doğrudan doğruya başşehir İstanbul'u tehdit etmeye başlamışlardı⁵. Çözülme ve dejenerasyon sancuları içinde pek yakında yıkılacak olan İran, gücünün çok üstünde bir şahısları ile imparatorluğun ana eyaletlerini istilâ etmekte idi. Herakleios'un ilk saltanat yıllarında Sâsânî orduları Anadolu'yu baştan başa katederek Boğaziçi kıyısına kadar sokulmuşlar ve hattâ İstanbul'u düşürmek için Avarlarla ittifak etmişlerdi.

Bu büyük ümitsizlik devresi içinde Doğu Roma devletinde hiç de beklenilmeyen, beklenilmediği için de hemen bütün tarih yazarlarınınca bir mucize addedilen rejenerasyon, yani kendi kendini yenileme oluşumu ortaya çıktı. İlk adımları Herakleios devrinde atılmış olduğu için bütünüyle ona izafe edilen, maruf tabiriyle Herakleios reformları, tarihî akışın yönünü geri çevirmek kudret ve başarısını

3 Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 48, 74 vd., 86 vd.; Levçenko, *ayn. esr.*, s. 34, 38, 105 vd., 140 vdd.

4 Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 63-79.

5 İstanbul'un Avarlar ve İranlılar tarafından müştereken kuşatılması (626) için bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 95 vd.

gösterdi. Bu reformların en önemlisi, hiç şüphesiz, o sıralarda devletin elinden henüz çıkmamış olan Anadolu topraklarında thema'lar sisteminin uygulanmaya başlanmasıdır⁶. Anadolu toprakları, Anatolikon, Armeniakon, Opsikion kara ve Kibyrraioton deniz askerî bölgeleri, yani thema'lar halinde organize edildiler. Aslında thema, askerî birlik veya ordu demektir. Fakat burada askerî birliklerin yerleştirildiği iskân sahasına verilen isim olmuştur.

Bu suretle, İstanbul'un yeni kurucusu ve bazılarına göre de Bizans devletinin ilk müessisi olan Büyük Konstantinos devrinin idare nizamı, yani Roma idare nizamı, kesin olarak sona ermekteydi. Bu dört thema düzeni içinde, bir thema'nın arazisinde birkaçı birden yer alan eski sivil eyaletler daha bir süre için varlıklarını muhafaza ettiler; fakat bunların prokonsülleri, thema'ların askerî ve sivil idaresini ellerinde tutan strategos'lar, yani ordu kumandanları yanında nüfuz bakımından önemlerini kaybetmişlerdi. Sistem aslında Roma'nın limes, yani sınır bölgelerinde tatbik edilen, askerlerin toprağa bağlanması usulü ve yine Doğu Roma'da 6. yüzyıl içinde sınır bölgeleri olarak kabul olunan Ravenna ve Kartaca ekzarkh'liklerinin temsil ettiği düzen ile uygunluk arz etmektedir⁷. Ancak üzerinde bilimsel tartışmaların henüz sona ermediği bu pek önemli konuda, Herakleios devrinde kurulan thema'ların, Sâsânî İran'ın buna benzer müesseselerini ve hattâ turanî gelenekleri örnek edindikleri görüşü, özellikle son yıllarda kuvvet kazanmaktadır⁸.

Son zamanlarda sübjektif düşüncelerle ve sırf doğuyu, özellikle türk devlet ve toplumu küçümsemek gayesiyle bir çok batı bilgininin, islâm dünyasındaki ikta ve türklerdeki dirlik sistemlerini Bi-

6 Thema'lar sistemi hakkında geniş bilgi özellikle Gelzer'in *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* (Leipzig 1899) adlı eserinde mevcut olup, daha sonra bu konu bir çok eser ve makalede işlenmiştir. Bibliyografya için bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 89 n. 2.

7 Krs. Ostrogorsky, *L'exarchat de Ravenne et l'origine des thèmes byzantins, VII Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, 1960, fasikül I.

8 Bu hususta bk. Stein, E., *Ein Kapitel vom persischen und vom byzantinischen Staat, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 1 (1920); Darko, E., *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins, Byzantion* 10 (1935) ve 12 (1937); *ayn. mlf.*, *Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'Empire romain aux premiers siècles du Moyen Age, Byzantion*, 18 (1948).

zans müesseselerine bağlamak temayülü göz önüne alınacak olursa⁹, 7. yüzyıl başında kurulmuş olan önemli bir müessesenin turanî menşelere dayanabileceği iddialarını önemsememek mümkün değildir. Eski türk kültürünün buna benzer müesseselerinin etraflıca incelenmesi, bu bakımdan bizim için pek önemli bir vazife olsa gerektir.

Thema'lar idaresinin en önemli özelliği, mevcut askerî birliklerin, Anadolu'nun belirli bölgelerine iskân edilerek, bu birliklerin mensuplarına arazi tahsis edilmesidir. Burada belirtilmesi gereken en önemli nokta, thema'ların, idarî bölgeden ziyade askerlerin iskân bölgesi oluşlarıdır. Bu arazi, babadan oğula intikal eden, askerî mükellefiyetler karşılığında tevarüs edilebiliyordu. Böylece askerlere tahsis edilen arazi, kuvvetli bir yerli ordunun teşekkülüne temel oldu. Ayrıca devlet, hiç bir zaman emniyet telkin etmeyen ve sayı bakımından da yeterli bir çoğunluk sağlamayan ücretli asker aramak külfetinden kurtulmuş oluyordu. Kaynaklarda açıkça belirtilmemesine rağmen, devletin köylü-yerli ahalsinin de askerî arazi ile tehziz edilmek suretiyle, askerlikle mükellef kılındığı kabul olunabilir¹⁰.

Anadolu'nun yerli ahalsi, daha önceki devrelerde olduğu gibi, Roma hâkimiyeti zamanında da çok heterojen, karışık idi. Yer yer Ege kıyıları hariç tutulacak olursa, Anadolu'da bir yerli grek unsurunun varlığından bahsolunamaz. Burada, uzun asırların birbiri yanında ve birbiri üstünde yığılmış olduğu, kısmen Akdeniz dünyasının uzak bölgelerine göç etmiş olan kavimlerin kalıntıları, Roma hâkimiyeti altında yaşamaktaydılar. Bunlar, kendi geleneklerine uygun, zamanla birbirine yaklaşmış, fakat esasında birbirinden farklı yaşantılarını sürdürmekte idiler. Hunların önünden kaçarak veya onlarla birlikte Roma dünyasına gelen germenler, vizigotlar, ostrogotlar, islâvlar ve Hun kavimler topluluğuna bağlı türk asıllı kabileler, barış veya savaş yolu ile, kısmen imparatorluk bünyesine girmekte idiler. Bunların büyükçe bir kısmı devlet tarafından Trakya ve Anadolu'ya yerleştirilmekte ve Doğu Roma ordusunda bunların savaşçılık gücünden faydalanılmakta idi. Böylece 4. yüzyıldan itibaren

9 Bu hususta krş. Köprülüzade Mehmet Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri hakkında bazı mülâhazalar, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, 1931, s. 166, 171 özellikle 219 vdd.; Barkan, Ö.L., *Timar maddesi*, I.A.

10 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 91.

Anadolu'nun yerli ahalsi içine got, islâv ve türk unsurları da karışmış bulunuyordu.

Doğu Roma'nın fiilen Bizans'a dönüştüğü Herakleios devrinde ise, ülke etnik bakımdan daha da renkli bir yapı kazanmaya başladı¹¹. Çünkü thema'lar bölgesine iskân edilen orduların önemli bir kısmını, imparatorluğun diğer kavimlerle meskûn bölgelerinden veya Hazar türklerine tâbi olan Kafkasya'dan derlenen, yabancılar teşkil etmekte idi¹². Bunlar Herakleios reformları sayesinde Anadolu'da toprak sahibi olarak zamanla yerli ahaliye karıştılar.

Herakleios bu organizasyon ile İranlıları yendi. Onları Anadolu topraklarından sürüp çıkardı; ama ancak o kadar. Organizasyon bütün cephelerde devleti tam olarak restore edebilmek için henüz pek yeni idi. İranlıların zaptetmiş oldukları Suriye, Filistin ve Mısır'ın yeniden kazanılması, Herakleios ordularının gücünden ziyade İran'ın içine düştüğü büyük buhranla ilgilidir. Bizans kuvvetleri her ne kadar bu bölgelere girdiler ise de, sendeliyorlardı, güçleri tükenmişti. Bu durumu, gayet açık olarak, hemen bu sıralarda başlamış olan islâm fütuhatının neticeleri göstermektedir¹³. Büyük bir hamle gücü ile dünyayı fethetmeye girişen araplar, İran'ı kolayca ve uzun bir süre kalamayacak şekilde yıktılar. Daha ancak bir kaç yıl önce yeniden Bizans imparatorluğuna katılmış olan Filistin ve Mısır, inanılmaz bir kolaylıkla müslümanların eline geçti. Herakleios'un Suriye'yi kurtarmak çabaları da bir netice vermedi. Son büyükçe Bizans orduları Suriye topraklarında müslümanlara karşı bozguna uğramaktan kurtulamadılar¹⁴. Ama, Anadolu, müslüman taarruzları karşısın-

11 Bizans'ın etnik yapısı bakımından Runciman (*Byzantium and the Slavs, Byzantium*, ngr. Baynes ve Moss, Oxford 1949, s. 338 vdd.) özellikle islâvlar ve bunun yanında protobulgar ve Avarlar hakkında toplu ve faydalı bilgi vermektedir.

12 Bilindiği üzere İran'a karşı Herakleios Kafkas kabileleri ile işbirliği yaptığı gibi Hazar türkleri ile de ittifak akdetmişti. Bu hususta krş. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 96.

13 Islâm fütuhatının sebep ve neticeleri için bk. Vasiliev, A.A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, terc. Mansel, A.M., Ankara 1943, s. 264 vdd.; Işıltan, F., *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 32 vdd. Burada gerekli bibliyografya verilmiştir.

14 Krş. de Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leiden 1900, s. 50 vdd., 103 vdd.

da dayandı. Bizim görüşümüze göre, Türkiye'mizin tarihi bakımından meselenin en can alıcı noktası budur.

Başka bir takım sebeplerin de katılması ile arap fütuhâtı bir duraklama devresine girince¹⁵, thema'lar organizasyonu, Herakleios'dan sonra gelen Bizans imparatorları tarafından rahatlıkla geliştirildi. Bu organizasyonu geliştirmeyi kolaylaştıracak bir husus da, hiç şüphesiz, 7. yüzyıl başlarına kadar devlet içinde önemli rol oynamış görünen büyük arazi sahiplerinin, ülkenin her taraftan saldırıya uğraması sebebiyle harap olan büyük mülklerini terk etmiş olmalarıdır. Devlet bu sayede boş kalmış olan araziye hem hür bir köylü tabakasını, hem de thema'ların stratiotes denilen askerî mensuplarını, küçük arazi sahibi olarak yerleştirmek imkânını bulmuştur. Bu sistem oturdu ve ilk Emevî halifesi Muaviye devrinde girilen ve Bizans'ın tümüyle ortadan kaldırılması için Arap devletinin bütün gücünü savaş meydanına attığı kesin mücadele devresinde, Bizans'ın yeni baştan başarıya ulaşmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri oldu. İstanbul'u ve imparatorluğu, başşehirin kuvvetli surları ve rum ateşi kadar, Anadolu'nun iyi yetiştirilmiş, toprağına bağlı thema kuvvetleri kurtarmıştı¹⁶. Thema'lar sisteminin devlet yapısında gittikçe artan önemini belgeleyen bir husus da, Köylüler Kanunu'nun bu devirde çıkarılmış olmasıdır. Nomos georgikos denilen Köylüler Kanunu¹⁷, hür köylü ve stratiotes'lerin mülkiyet haklarını garanti altına almakta idi.

Herakleios hanedanının son temsilcisi Iustinianos II.'un, özellikle Balkanlar'da geniş tehcir faaliyetinde bulunarak Anadolu'ya büyük çapta yabancı unsur yerleştirdiği bilinmektedir. Bunların çoğunluğunu, islâvlar yanında Avarlar ile Protobulgarlar'ın teşkil et-

15 Bu hususta krş. Wellhausen, *İslâmın en eski tarihine giriş*, terc. Işıl-tan, F., İstanbul 1960, s. 102 vdd.; ayn. mif., *Arap Devleti ve Suku*, terc. Işıl-tan, F., Ankara 1963, s. 35 vdd., 54 vdd., 234 vdd.

16 Arapların İstanbul kuşatmasını kaldırdıktan sonra geri dönüşlerinde Anadolu içinde Bizanslıların saldırısına uğrayarak çok kayıp verdikleri islâm ve Bizans kaynaklarında tafsilâtli bir şekilde anlatılmıştır. Bu kaynakların tenkitli bir incelemesini Wellhausen (*Die Kämpfe der Araber mit den Römern in der Zeit der Umajjiden, Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse, Heft 4, Göttingen 1901, s. 424 vdd.*) yapmıştır.

17 Bu hususta bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 84 n. 2. Burada geniş literatür verilmektedir.

mesi gerekir¹⁸. Bu devir için yegâne Bizans kaynağı olan Theophanes, Iustinianos II. devrinde, yani 7. asrın sonu ile 8. yüzyılın başlarında, Bithynia bölgesine iskân edilen ve Bizans ordusuna 30.000 kişilik bir kuvvetle katkıda bulunabilen büyük Balkanlı gruplardan bahsetmektedir¹⁹. Kıymetli Bizans tarih yazarları Vasiliev ve daha sonra bilhassa Ostrogorsky, eserlerinde, thema'lar sistemine her temaslarında, bu bölgelere büyük bir çoğunlukla islâvların yerleştirilmiş olduğunu iddia ederler²⁰. Bilimsel hüviyetleri söz götürmeyen bu ünlü tarihçilerin, her hadiseyi mümkün olduğu nisbette ve hattâ kaynakları zorlayarak islâv gözlüğü ile müşahedeye çalıştıkları çok açıktır. Theophanes'in Balkanlar için kullandığı Sklavinia²¹ tesmiye şeklinden, buradaki bütün halkın islâvlardan ibaret olduğu anlamını çıkarmak, kanaatimizce, olay ve ifadeleri belli bir kalıp içine zorlamaktan başka bir şey değildir; çünkü eski kaynakların, kabile ve hattâ millet isimlerini titizlikle birbirinden ayırmadıkları bir vakiadır. Özellikle Bizans kaynaklarında iskit, islâv, türk, pers adları daima dikkatsizce kullanılmıştır. Hattâ Selçuklu türklerine bile, Anadolu'nun pek büyük bir kısmını fethettikleri, yani kendilerince çok yakından tanınmaları gerektiği halde, Anna Komnene tarafından persler denmekte tereddüd gösterilmemiştir²². Bu sebeple, görüşümüze göre, Anadolu'ya muhtelif Bizans imparatorları devrinde yerleştirilen grupların millî karakter ve bünyeleri ayrıca ve dikkatle incelenmediği sürece, bunlara islâv, türk veya başka genel adlar vermek hatalı olur.

Anadolu topraklarının bütünlüğü bu şekilde 8. yüzyıl boyunca, ekseriya mağlup olarak, fakat yine de hemen hiç bir önemli arazi kaybına uğranmadan korunabildi. İkonoklasms²³, tasvir kırıcılık

18 Theophanes, *Chronicon*, nşr. de Boor, s. 364, 13.

19 Bk. Theophanes, *ayn. esr.*, s. 364, 15. Krş. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 121 vdd.

20 Vasiliev, *ayn. esr.*, s. 276 vdd., 304; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, İndeks, Islavlari maddesi. Ayrıca krş. Runciman, *ayn. esr.*, s. 338 vdd.

21 Theophanes, *ayn. esr.*, s. 347, 6, 364, 8 ve 13, 456 vd.

22 Michel Pselios, *Chronographie*, nşr. Renaud, Paris 1928, II, s. 161; Anna Komnene, *Alexiade*, nşr. Leib, Paris 1937-45, III, İndeks, Perse maddesi.

23 Bizans tarihinin önemli bir safhası: teşkil eden tasvir kırıcılık devri hakkında bk. Vasiliev, *ayn. esr.*, s. 316 vdd.; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 137-196; ayn. mif., *Les débuts de la Querelle des Images, Mélanges Ch. Diehl, I, 1930, s. 235-55.*

cerayanının devlet bünyesinde açtığı yaralar gerçekten ve kesin olarak kapanıncaya, yani 9. yüzyıl ortalarına kadar Anadolu thema'ları, askerî kudreti temsil etmeye devam ettiler. Thema'lar, bir taraftan şiddetini zaman zaman artırmakla beraber, hiç arası kesilmeden devam eden İslâm akınlarına karşı koydular²⁴; diğer taraftan da Bizans devletine imparator ve hanedan fideleşme vazifesi gördüler: Herakleios hanedanının düşmesinden sonra Bizans'a hâkim olan imparatorlar, çoğunlukla thema'ların kumandanları, yani strategos'ları arasından çıkmış ve bunlardan ikisi İsva'ria'lı Leo ve Amorion'lu Mikhail birer hanedan kurmuşlardı. Ancak kuvvetli thema strategos'larının, hükümdarların şahsî bakımından arz ettikleri tehlike, bizzat aynı yoldan İstanbul tahtına ulaşmış olan imparatorlar tarafından yeterince farkedildiğinden, bu devre içinde thema'ların küçültülmesi cihetine gidildi. Böylece bunların sayısı artmış oldu. Thema sayısının çoğalmasına diğer bir sebep de, savaş cepheleeri gereği, önemli artan bazı bölgeleri daha toplu ve gergin bir organizasyon içinde tutmak gayesi idi. Önceleri muhtelif adlarla, meseiâ kleisura, arkhont'luk, dux'luk, katepan'lık ve drungar'lık gibi, thema'lardan ayrılan özellik sahibi askerî bölgeler, sonradan bağımsız thema'lar halinde teşkilâtlandırılmışlardır²⁵. Ayrıca devlet için yeni bir tehdit teşkil eden Balkanlar'daki Bulgarlara karşı, mücadeleyi başarı ile yürütebilmek üzere imparatorluğun Avrupa arazisi üzerinde de yeni thema'lar kuruldu ve bunlara Anadolu thema'larından stratiotes nakilleri yapıldı. Bu suretle devletin etnik yapısı da bir denge içinde tutulmaya çalışıldı. Her ne kadar Ostrogorsky, Balkanlar'da ve Yunanistan'da alınan tedbirlerle devletin bu bölgelerinin yeniden grekleştirildiğini iddia ediyorsa da, bunun gerçekte pek tutar tarafı yoktur²⁶. Çünkü Bizans yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir grek devleti değildi ve arazisi içinde yapılan tehcir hareketleri de hiç bir suretle, esasen 4. yüzyıl sonunda Alarich'in vizigotları tarafından büyük öl-

24 Bu devrenin Bizans-İslâm mücadelesi bütün kaynakları ile Vasilev tarafından incelenmiştir: *Byzance et les Arabes*, I, *La Dynastie d'Amorium*, Bruxelles 1935 ve II, *La Dynastie Macédonienne*, Bruxelles 1950. Aynı müellif yukarıda künyesi verilmiş olan (bk. s. 73 n. 11) *Byzantium* adlı toplama eserde (s. 308-325) Bizans-İslâm münasebetlerini güzel bir şekilde hülâsa etmektedir.

25 Krş. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 230 vdd.

26 Bk. *ayn. esr.*, aynı yer.

çüde imha edilmiş olan²⁷ grek neslinin ihyası gayesini taşımamakta idi.

867 yılında kurulan ve Bizans tarihinin kudret bakımından zirvesini teşkil ettiği kabul edilen Makedonya hanedanı devrinde, thema'ların sayısı yeniden artmıştı. Daha 10. yüzyıl başında bu sayı Anadolu'da 17'ye, Avrupa arazisinde ise, Adalar'daki 2 deniz thema'sını da hesaba katacak olursak, 15'e yükselmiş bulunuyordu. Tagma adı verilen ve garnizonları hükümet merkezinde bulunan, ücretli, askerliği meslek edinmiş kimselerden mürekkep 4 büyük kuruluş ile birlikte bu thema'lar Bizans devletine tam bir askerî hüviyet vermektedirler. 10. yüzyılın büyük imparator yazarı Konstantinos Porphyrogenetos, bu tagma ve thema'ların devlet hiyerarşisi içinde giderek artan önemlerini yeteri kadar açık bir şekilde belirtmektedir. Onun devlet teşkilâtına dair büyük eserinde²⁸ belirtilen maaş listelerine göre, Anadolu'da bulunan 12 büyük thema strategos'u ile tagma'ların domestikos ünvanını taşıyan 2 büyük kumandanı, yüksek saray rütbelerini haiz olan caesar, nobilissimos, kuropalates ve hükümdarın şahsî hizmetini gören bir kaç hadım dışında, bütün devlet memurlarının en yüksek maaş alanları durumuna yükselmişlerdi. Bu cümleden olarak, 10. yüzyıl başında hüküm süren imparator Leo VI. devrinde, en eski geleneğe sahip bulunan Anatolikon, Armeniakon ve Ege bölgesindeki Thrakesion thema'larının strategos'ları yılda 20'şer kilo altın maaş almaktaydılar. Tagma'ların kumandanı olan domestikos'lardan birisi devletin doğu, yani Anadolu, diğeri ise batı, yani Avrupa askerî kuvvetlerinin başkumandanı idiler²⁹.

Görüldüğü gibi, 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizans'da ezici bir askerî hâkimiyet devresi başlar. İşte tam bu sırada Abbasi hilâfetinde, iç mücadeleler ve bölgesel hâkimiyetlerin kurulmasına sebep olan karışıklıkların sonucu baş gösteren zaaftan da faydalanan Bizans, doğuda savunma durumundan saldırıya geçmek imkânına kavuştu. Ancak batıda yeniden kuvvetlenen Bulgarların, imparatorluğun varlığını tehdit edebilecek bir şiddetle ortaya atılmaları,

27 Bk. Seeck, O., *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Stuttgart 1921, V, s. 302 vdd.

28 *De administrando imperio*, nşr. ve İngilizceye tercüme Moravcsik-Jenkins, Budapeşte 1949.

29 Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 234 vd.

Bizans'ın, doğu cephesinde başarıya ulaşmasını geçici bir süre için önledi.

Bu arada islâm ülkelerinde görülmeye başlayan emir'ül-ümerâ'lîğa³⁰ paralel bir müessese, tarihi gelişme gereği, Bizans'da da kuruldu. Leo VI.'nun meşrû taht vârisi, oğlu Konstantinos Porphyrogenetos, donanma kumandanı olan Romanos Lakapenos tarafından, kendisini müşterek imparator olarak kabule zorlandı. Bu müessese 10. yüzyılın son çeyreğine kadar yürürlükte kalacak ve bütün Bizans tarihinin en kudretli hükümdarları olan Nikephoros Phokas ve Ioannes Çimiskes de aynı şekilde, meşrû Makedonya hanedanı vârislerine vâsi ve müşterek hükümdar sıfatı ile İstanbul tahtını ellerinde tutacaklardır³¹. Bunların islâm dünyasına karşı kazandıkları başarılar, kendilerinden sonra tahta çıkan imparator Basilaos II. tarafından da devam ettirilecektir.

Bilindiği gibi, Basilaos II.³² asıl şöhretini, Bulgar devletine karşı yaptığı mücadele ile kazanmıştır. Onun Bulgar devletini uzunca bir müddet tamamiyle yıkmış olan başarıları sonunda, imparatorluk sınırlarının yeniden Tuna'ya ve Adriyatik kıyılarına dayanması, Bizans tarihinin zararına olarak, devlet gözünde Anadolu'nun önemini ikinci plâna itmiş oldu. Bununla beraber imparator Basilaos II. uzun ömrünün son yıllarında, 11. yüzyılın ilk çeyreğinde, Bizans'ın doğu sınırında faaliyet göstermekten de geri kalmadı. Armenia'da, Bagratuni hanedanının en parlak devrini yaşatan kral Gagik I.'in (990-1020) ölümünden sonra karışıklıklar çıkmıştı. Armenia'da çıkan bu karışıklığın, Selçuklu tarihi ile uğraşanların tartışmalı konularından birisi olan, Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey'in Azerbaycan bölgesine yaptığı iddia edilen keşif akını ile ilgili olduğu düşünüle-

bilir³³. Bu durum, Bizans imparatorunun işe müdahalesi için bir fırsat teşkil etti ve Vaspurakan (Van) bölgesi ile Iberia, yani Gürcistan'ın bir kısmı, Bizans topraklarına ilhak olundu. Ayrıca Ani ermeni krallığı ile, kral Gagik I.'in oğlu Ioannes Smbat'ın ölümünden sonra sahip olduğu arazinin Bizans'a devri hususunda anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma 1045 yılında, Basilaos II.'un ölümünden 20 sene sonra uygulanmış ve imparator Konstantinos IX. Monomakhos, Ani krallığı topraklarını Bizans devletine ilhak etmiştir. Sonraki tarihî ve askerî gelişmenin açıkça gösterdiği gibi, İç Anadolu'nun korunması bakımından Doğu Anadolu'nun coğrafi durumu ile ilgili olduğu görülen ve Basilaos II. zamanındaki Bizans'ın gücü göz önünde bulundurularak uygulanmasına girişilen, Armenia'nın Bizans sınırları içine alınması, zayıf halefler devrinde istenilenin tam aksi etkiyi yaratacak ve ermenilerin boşalttığı bu bölge, beklendiğinden daha kolaylıkla Selçuklu türklerinin eline geçecektir.

Asker imparatorlar devrinde gerek merkezde bulunan büyük orduların ve gerekse thema ordularının, başarının zirvesine ulaştıkları görülmektedir. Ancak, Anadolu'da bütün bu başarıları kısa sayılabilecek bir sürede sifıra indirecek bir oluşum dev adımlarla gelişmekte idi. 9. yüzyılın ortalarından itibaren, Makedonya hanedanı devrinde, imparatorluğun kuvvetlenmesi ile paralel zengin sınıf içinde artan, toprak sahibi olma arzusu ziraî organizasyonun bozulmasına yol açtı. Bizans'da da, ortaçağ içinde hemen diğer bütün ülkelerde olduğu gibi, en önemli sermaye, yatırım yeri toprak ve arazi idi. Bizans dünyasının en kudretli müessesesi olan kilise de, zengin şahıslar gibi, topraklarını çoğaltmak yarışına katılmıştı. Ayrıca, yüksek devlet erkânı ve başarılı kumandanlar arazi bağışları ile taltif olunuyorlardı. Devlet askerî başarılar neticesinde düşmanlarından yeni araziler kopardıkça veya aksine, devlet arazisine düşmanların yaptığı akınlar ve tahribat yüzünden ahalsiz kalmış olan yerleri yeniden iskân ettiği sürece, toprağa karşı duyulan iştah ve hirs bir dereceye kadar tatmin olunabiliyordu. Ancak büyük araziye sahip olan şahıslar ve kilise, zamanla bilhassa bunalım devrelerinde, peşin paraya ihtiyacı olan küçük köylü mülklerini satın almak suretiyle ellerine geçirmeye başladılar. Bunlar, ziraate elverişli olan bu top-

30 Emir'ül-ümerâ'lık hakkında son olarak bk. Yıldız, H.D., *Abbasiler'de Emir'ül-ümerâ'lığın ortaya çıkışı, Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1979/80, s. 97-108.

31 Bu ünlü şahsiyetlerin tarihi faaliyetleri Schlumberger (*Un Empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas*, Paris 1890) tarafından etraflı bir şekilde yazılmıştır. Nikephoros Phokas ve Ioannes Çimiskes devirlerinin olayları Leon Djakonos'un eserinden almancaya çevrilmiştir: *Nikephoros Phokas «Der bleiche Tod der Sarazenen» und Johannes Tzimiskes*, terc. Loretto, F., *Byzantinische Geschichtsschreiber*, X, Graz-Wien-Köln 1961.

32 Schlumberger, *L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle, II, Basile II*, Paris 1900.

33 Bk. Kafesoğlu, İ., *Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu akını ve tarihi ehemmiyeti*, F. Köprülü Armağan Kitabı, 1953, s. 158-174.

rakları ya hayvanları için otlak haline getiriyor, yahut da şahıslarına bağlı silâhlı birlikler teşkilinde kullanıyorlardı. Fırsat düşkünlere, ellerini stratiotes arazisine de uzatmıştı. Böylece devletin ordusu zayıflamış oluyordu. Büyük arazi sahibi asilzade sınıfının giderek kuvvetlenmesi, feodalleşme oluşumunu süratlendirmekte idi. 10. yüzyılın ilk yarısında iktidarı elinde bulunduran Romanos Lakapenos bu kötü gidişin farkına vardığında artık iş işten geçmişti. Gerek onun, gerekse diğer asker imparatorların bu kötü gelişmeyi önlemek için aldıkları tedbirler ve çıkardıkları kanunlar yeteri derecede etkili olamadı. Alınan tedbirlerin devamlı surette yenilenmesi, aslında tehlikenin giderek arttığını gösteriyordu. 10. yüzyıl içinde Bizans'da miras hakkına sahip, büyük arazi sahibi bir asalet sınıfı doğdu. Bunlar, muhtelif vesilelerle devletten türlü vergi muafiyeti haklarını da elde ettiklerinden, devletin malî kudreti de büyük ölçüde zarara uğradı. Büyük arazi yanında büyük askerî kuvvete de sahip olan aristokrat aileler, zamanla merkezi hükümete kafa tutabilecek bir zenginliğe ve güce ulaştılar. Makedonya hanedanının en kudretli hükümdarı olan Basilaos II.'un, iktidarının ilk yıllarında, bu aristokrasinin bir isyanını güçlükle bastırabilmiş olması, tehlikenin ne büyük boyutlara ulaştığını açıkça ortaya koymaktadır³⁴.

Basilaos II. erkek vâris bırakmadığı halde, Makedonya hanedanının bir buçuk asırlık hükümranlık devresinde İstanbul'da teşekkül eden, çok kuvvetli meşruiyet ve hanedana bağlılık zihniyeti, uzak görürlükten yoksun bir davranış ile, Basilaos II.'un kardeşinin kızları yoluyla, değersiz ve çıkarına düşkün bir sıra sivil erkânı İstanbul tahtına çıkardı. Bu ise, Bizans devletinin kaçınılmaz felâketi oldu. Muhteris ihtiyar vâriselerin sefih kocaları, asilzade sınıfını dizginleyecek yerde, bu tahrip edici kuvvetin gittikçe gelişmesine sebep oldular³⁵. 1056 yılında, Theodora'nın ölümüyle Makedonya hanedanı kesin olarak sönerken, artık tarihî gelişme son safhasına erişmişti. Merkezi hükümete direnmekte olan asilzade sınıfının temsil ettiği askerî partiyi kudretten düşürmek için, sivil memurlar partisi sistematiik bir şekilde ordu mevcudunu azaltmak cihetine gidiyordu. Askerî bütçe azaltılmış, kalelerin bakımı ve tamiri ihmal edil-

34 Bk. Diehl, Ch., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, terc. Yularkıran, C., İstanbul 1939, s. 106 vd.; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 276 vdd.

35 Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 297 vdd.

mişti. Bilhassa Konstantinos IX. Monomakhos'un saltanat devri, sivil partinin zaferi oldu. Ayrıca, devletin olağanüstü ve sefihâne giderlerini karşılamak için, askerlere tahsis edilmiş olan arazi de vergilendirilmişti. Esasen zenginlerin arazi satın alma furyasında, oldukça erimiş ve arazisini feodaliteye devretmiş olan stratiotes'lerin arta kalanlarına belirli bir para, yani bedel karşılığında, askerlik hizmetinden muafiyet kazanma hakkı da tanınmıştı. Bu suretle, dört asır boyunca devletin yükünü taşımış olan Anadolu thema'ları ordusu artık tarihe karışmış oluyordu³⁶.

Yerli kuvvetlerin azalması ise, ücretli ordunun yeniden önem kazanması demektir. Böylece, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, Herakleios öncesi idarî ve askerî döneme geri dönmüş oluyordu. Devletin batı bölgesini ele geçirmeye çalışan normanlar, devlet hizmetine giren maceraperest franklar, Anadolu'yu yurt edinmeye gelen Selçuklu türklerine katılacak olan türk asıllı peçenek ve kumanlar, ücretli asker olarak, şimdi ordunun en kıymetli unsurunu teşkil ediyorlardı³⁷. İmparator muhafız kuvvetleri ise, İngiltere'den getirilen birliklerden kurulu idi. Makedonya hanedanı zamanında erişilmiş olan zirve, Bizans'ın başını döndürmüştü. Bizans devletinin, batıda normanların, özellikle doğuda Selçuklu türklerinin arzettiği hayati tehlikenin önemini kavrayamamış olması, gerçekten çok şaşırtıcıdır³⁸.

11. yüzyılın ikinci yarısında, Bizans'ın doğu sınırında görünen Selçuklu türklerinin ilerlemesi, devletin varlığı bakımından çok ağır sonuçlar doğurdu. Türkler, İran'ı itaat altına aldıktan sonra Irak'a girerek hilâfet merkezi Bağdad'a hâkim olmuşlardı. Bunu takip eden kısa bir süre içinde, Bizans devletinin ve Mısır Fatımî hilâfetinin sınırlarına kadar, bütün Yakındoğu Selçuklu türklerinin eline geçmişti. Armenia toprakları Bizans'a ilhak edilmiş olduğundan, doğuda yabancı saldırılarına karşı devlet arazisini koruyacak bir tampon bölge kalmamıştı. Bu sebeple, başlayan türk taarruzları doğrudan doğruya devlet arazisine oldu. Türkler önce Armenia bölgesine

36 Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 307 vd.

37 Bk. Neumann, C., *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Berlin 1894, s. 95 vdd.

38 Krş. Neumann, *ayn. esr.*, s. 39 vdd.

girdiler. Devletin iç kudretsizliği ve savunma gücünün çökmüş olması, Selçuklu türklerine, Armenia'dan sonra kolaylıkla doğu Anadolu topraklarına girmek imkânını verdi.

Bizans devleti, bu türk ilerleyişine yine de karşı koymaya çalıştı. İmparator Romanos IV. Diogenes kumandasında girişilen ilk iki sefer her ne kadar başarılı olmuş ise de, üçüncü sefer büyük bir mağlubiyetle sonuçlandı. Büyük türk hükümdarı sultan Alp Arslan ve türk kuvvetleri karşısında Malazgirt'te uğradığı büyük mağlubiyet, Bizans'ın Anadolu hâkimiyetine son vermişti. Bundan ötesi artık Anadolu için türk tarihidir.

Görüşümüze göre, bir çok batılı bilginin subjektif düşüncelerle ilân ettikleri gibi, Bizans tarihi, batı medeniyetini doğulu barbarlara karşı 1000 yıl müddetle koruyan, aslen ve neslen batılı bir devletin tarihi değildir; bir grek-yunan devletinin ise asla. Bizans devleti, iranlı ve arap gibi doğululara olduğu kadar, kuzeyli islâm, batılı german ve normanlara karşı da, asıl kudret temelini, asıl benliğini teşkil eden Anadolu'yu, şiddetle savunan, bir siyasi teşekkülün tarihidir. Kanaatimizce, Anadolu'nun türk yurdu olabilmesi için bu tarihî seyir zarurî idi. İslâm fetihleri bu cephede de başarılı ve Bizans devletinin yıkılmasına sebep olsa idi, zayıf arap nüfusu Anadolu'yu ancak üstün bir azınlık halinde hâkimiyeti altına alacak, islâm dini ve kültürü ile bu sahayı da, bugünkü Irak, Mısır ve Suriye'nin durumuna sokmuş olacaktı. Bu ülkelerde ise türklerin, pek uzun hâkimiyet devrelerine rağmen, devamlı olarak tutunamamış olmaları bir gerçektir. Anadolu ancak, 11. yüzyıldaki etnik çehresi, islâma aykırı düşen dinî ve kültürel düşüncesi ile, türklerin her hususta üstünlük sağladıkları yurtları haline gelebilmiştir. Bu bakımdan, Bizans devleti uzun süren varlığı ile, nihai türk vatanının kuruluşunda müsbet mânâda müessir olmuştur diyebiliriz.